

16. Холодний П. До історії організації термінологічної справи на Україні // Вісник Інституту української наукової мови. – 1928. – № 1. – С. 9-20.

This article is dedicated to analysis of the Ukrainian oil-and-gas industry terms from the point of view of their origination. It presents the term groups that are originated from different languages. A particular attention is given to reason of borrowings appearing in Ukrainian terminology.

Key words: term, term-system, the Ukrainian terminology of oil and gas industry, borrowings.

Денисюк В. В.

ФРАЗЕОЛОГІЯ ПОЕТИЧНИХ ТВОРІВ ІВАНА ВЕЛИЧКОВСЬКОГО

У статті розглянуто фразеологію поетичних творів Івана Величковського, акцентовано увагу на ролі письменника в засвоєнні народнорозмовною мовою біблійної фразеології.

Ключові слова: фразеологізм, біблійна фразеологія, українська мова XVIII ст.

Розвиток української писемної мови в XVII ст., особливо в його другій половині, характеризується латинсько-польською, з одного боку, та власною, з іншого, культурно-мовними траєкторіями. Можливо, саме тому творчість тогочасних українських письменників і періоду загалом дістали в літературознавчій, мовознавчій, історичній, філософській критиці полярні оцінки – від майже визначальної ролі їх у формуванні української літературної мови на народній основі до повністю протилежної.

Одним з основних жанрів тогочасної літератури були проповіді на різні теми. Крім них, у цей період отримують розвиток так звані курйозні вірші, які отримали неоднозначну оцінку дослідників: М. Сумцов, наприклад, указував, що захоплення таким віршуванням “переходит в манию, в сумасбродство” [4, 12]; проте Д. Чижевський застерігав від категоричних висновків, запропонувавши пригадати історію та умови виникнення таких віршів: “Дотепна, легка, елегантна словесна грашка так само здібна притягати до себе увагу людини – змученої, стомленої усіма подіями часу... – як і зображення ... актуальних проблем та ще з присиленням, з перебільшенням” [5, 15]. На думку дослідників творчості І. Величковського, естетичний смисл цих словесних “іграшок” полягав у тому, щоб стимулювати у читачів інтелектуальну напругу, яка б допомагала їм досягнути невідоме і незрозуміле, примусити їх “розв’язувати задачі”, “розгадувати загадки” [3, 132]. Справді, з погляду сьогодення важко досягнути увесь трагізм людини доби бароко, яка опинилася на межі двох епох і болісно шукала свій шлях. А тому курйозні вірші мали на меті, з одного боку, відобразити ці нелегкі пошуки, а з другого – показати через порівняння з античністю шляхи виходу зі складних ситуацій.

Сам Іван Величковський так пояснював причини, що спонукали його підготувати книгу курйозних віршів “Млеко от овцы пастеру належноє”: “Уважаючи я, иж многіи народове, звлаща в науках обфитующе, много мають не тылко ораторских, але и поетицких, чудне, а мистерне, природным их языком, от высоких разумов составленных трудолюбій, которыми и сами ся тшшат, и потомков своих довщпы острят, я, яко истинный сын Малороссійскои отчизны нашеи, болщючи на то сердцем, иж в Малой нашей Россіи до сих час таковых нщ от кого тыпом выданных не оглядаю трудов, з горливости моеи ку милой отчизнщ, призвавши бога и божію матку и святых, умыслилем, им зможность

подлого доцїпу моего позволяла, нїкоторые значнїйшыє штуки поетицкіє руским языком выразити, не з якого языка на рускій оные переводячи, але власною працею моею ново на подобенство інородных // составляючи, а нїкоторые и цїле рускіє способы вынайдуочи, которые и иным языком анї ся могут выразити” [1, 70-71].

Фїлологічні студії творчості І. Величковського представлені переважно, якщо не сказати виключно, літературознавчими дослідженнями. У 1972 р. було видруковано дві книжечки творів поета – “Зегар з полузегариком” і “Млеко од овцы пастору належное”. Тут же вміщено розвідки С. Маслова “Маловідомий український письменник кінця XVII – початку XVIII ст. Іван Величковський” [1, 5-15], В. Колосової, В. Крекотня “До питання про життя і творчість Івана Величковського” [1, 16-36] про життя і творчість Івана Величковського. В. Л. Микитась високо оцінив творчість І. Величковського, назвавши його “найпомітнішим представником новомодного так званого барокового віршування” [2, 241]. Як в академічному курсі історії української літературної мови, так і в підручниках П. Плюща, В. Русанівського мові творів І. Величковського взагалі не приділено уваги. Тож відсутність спеціального лінгвістичного дослідження поетичних текстів Івана Величковського визначає актуальність нашої розвідки, метою якої є окреслення особливостей уживання поетом фразеологізмів. Зазначимо, що фразеологізми нерівномірно засвідчені в аналізованих творах. У новаторських курйозних віршах їх майже не засвідчено, проте частими вони є у віршах, де автор коментує тут чи ту цитату зі Святого Письма.

Іван Величковський прагнув створити вірші, які б дорівнювали кращим європейським зразкам. Джерелом багатьох його поезій були вірші Дж. Овена, власні вірші він складав “руским языком”. Поет, громадський та церковний діяч, Величковський добре розумів значення рідного слова для людини, а тому, витворюючи свої “поетицкі штучки”, свідомо намагався наблизити їх до народної мови, що стала основою більшості його поезій.

Фразеологію аналізованих поезій досить складно класифікувати за групами. У своїй більшості фразеологізми характеризують світське життя людини, яке, однак, в учинковому й духовному аспектах має бути глибоко християнським. Звичайно, в поетичний текст набагато складніше ввести фразеологізм, особливо книжного походження, аніж у текст прозовий. Поету доводиться витримувати риму, а це вимагає творчого опрацювання стійкої мовної одиниці, що найчастіше позначається на граматичних чи структурних особливостях уживання фраземи.

Твори Івана Величковського яскраво демонструють християнсько-біблійний кордоцентризм: віра в Бога має бути щирою, йти від серця, має бути підкріплена добрими справами. Зрозуміло, що кращим цьому прикладом на лінгвальному рівні було використання біблійних розповідей, у які поет уміло вплітав і фразеологізми. Серце вважалося тим органом, центром, який уміщував Боже розуміння сутності речей, явищ та дій, їх природу. Тільки пройшовши через серце, віра вважалася істинною, щирою, а людина – праведною. Серце було своєрідним акумулятором і лакмусовим папірцем життя людини, було місцем для Бога. Для тлумачення важливості серця для людини і її віри Іван Величковський використав такі фразеологічні одиниці, напр.: *Як око там, где мило, быстро поглядает, и як рука, где болит, там ся дотикает, Так сердце мое в тебѣ утопаєт, божє, яко в скарбѣ, котрого тать красти не може* (89; тут і далі подаємо номер сторінки за виданням: Величковський І. Твори / Вст. ст. С. І. Маслова,

В. П. Колосової, В. І. Кречотня; Підгот. тексту та комент. В. П. Колосової, В. І. Кречотня; Відп. ред. Л. Є. Махновець. – К.: Наукова думка, 1972. – 191 с.); *Три окна повелѣвши в банѣ сотворити, свѣт троичный вождѣлѣвши **сердцем чистым зрѣти** (97); Мене, праведным судом достойна умерти, **являся сердцу**, в злѣ спящу, избави от смерти (100); О, кто не усумнится, зря толики раны, за грѣхи всего міра в лице Христа даны. Призырай на лице господа твоего буди **терпѣти** готов **всѣм сердцем** для него (118); С орудіи страстными **в сердци сѣдиши**, Исусе мой, да тѣми грѣхи мои казны(и)ши (119); Коли без милости ты окровавленно, тебѣ тѣло, мнѣ **сердце уязвлено** (120); Идѣже творяшися желѣзо от блата, тамо дѣва вселися, дражайшая злата, Да людем жестокіе нравы умягчает и **желѣзні(ы)є** к богу **сердца обращает** (120); На персех ношу твою икону святую, Маріє, обых ты **носил в сердци** самую (120); Зрите, что добрый сей страдалец дѣет, за господа си души не жалѣет. Стрѣлами имать тѣло устрѣленно, любовію же **сердце уязвлено** (121); Уступи, Магдалино, возлюбши не лестнѣ Христа, и припадшая к его святой плеснѣ. Уже ты до сытости **сердце усладила**, лобзанієм любезным тому угодила (128); Всюду же **пріле сердце**, ум имать мысль многу, убо усты молится, **нѣсть же сердца** к богу (130).*

Поет за допомогою фразеологізмів підкреслює, що справжню віру не можна порівняти ні з якими скарбами, напр.: *Нѣсть сокровищ, в них жебы **сердце углубити**, и что ино, развѣ ты, имать возлюбити? Убо, егда предстоит в молебну годину, **возносит ум и сердце** к тебѣ єдину (130).*

Іван Величковський наголошує, що Бог послухає бідного, який щиро вірить, аніж багатого, напр.: *Два внійдоста во церков, но не єднаково: ов простѣ имать к богу **сердце**, ов опако (130).* Відзначимо, що в поезіях жодного разу не засвідчено вживання слова *сердце* зі спрощенням у групі приголосних.

Усі наведені контексти з лексемою *серце* допомагають Іванові Величковському стверджувати: земний шлях людини – це дорога до Бога, до осягнення величі Творця. Турбота про нас Бога, який є гнівним до грішників, але милостивим до тих, хто намагається дотримуватися християнських чеснот, допоможе здолати життєві негаразди.

Проте стверджувати, що фразеологізми з компонентом *серце*, вжиті І. Величковським, мають своїм джерелом Святе Письмо, не можна. Підтвердженням цьому є фольклор, який засвідчує найбільшу кількість стійких словосполучень із лексемою *серце*, що дозволяє трактувати їх питомими лінгвальними утвореннями, на семантику яких нашарувалася релігійно-християнська конотація.

Іншу значну групу в поезіях І. Величковського становлять фразеологічні одиниці з лексемою *сльоза(-и)*. Семантика їх прозора: відчай, сильне душевне потрясіння, зумовлене втратою близької людини, спричинює плач, який супроводжується випусканням сліз із очей. Експресії висловам надають деривати дієслова *лити*, що передають більшу міру вияву дії в порівнянні з дієсловами більш нейтральної семантики (*плакати*). Однак усі засвідчені вживання фразеологізмів із компонентом *сльози* також містять у своїй семантиці релігійну конотацію, напр.: *В покаяніи и мнѣ дажд **слезы излити** и к души моеї Христу путь уготовити (101); Исусе, в вертоградѣ пот крове изливый, прискорбен быв до смерти, трижды ся моливый, Дажд ми **слезы** в молитвѣ к тройци **изливати**, в скорбех противу грѣха и до крове стати (103); власы терзаны, очи **слезы изліяша** (128); Уступи ми, о жено, от ногу Христову, да і аз милость его обрящу готову. Уже ты их довольно **слезами омочила**, и прощеніє твоим грѣхом получила (128).*

Звертає на себе увагу вживання дієслівного компонента *омити*. У поетичних текстах він також реалізує семантику “гірко плакати”, проте структура фразеологізму вимагає ще другого іменникового компонента, яким виступає лексема-соматизм *нога, серце* або ж абстрактний іменник *душа*, напр.: *Фарисей нїкій Христа хлїбом учреждаєт, блудница нозї слезами очес омываєт, Трет власы, миром мажет, о грїсех ся каєт, Христос, зря любов многу, грїхї оставляєт* (107); *Ланиты заплеваны, уста желч прїяша, Грїшный аз душу мою окалях грїхами, дажд ю омыти сердца моего слезами* (118). Відзначимо, що в поезіях І. Величковського засвідчено випадок уживання такої структурної фразеологічної одиниці з пропущеним компонентом – *омити душу*, напр.: *Сїю простри в помощ мнї, в грїхах погруженну, и омый ми от всїх зол душу осквернену* (102).

У вірші “Ехо” дієслово *сіяти* набуває образного значення, реалізуючи позбавлену релігійного нашарування семантику “гірко плакати”: *То сїєши слезами не без вины поле? – Оле* (72). Таку ж семантичну особливість в уживанні фраземи спостерігаємо і в панегірику, присвяченому Лазареві Барановичу: *Rzewnie płaczącą Maryią gdy zoczył, sam łzy wytoczył* (40). Семантику “гірко плакати” в панегірику реалізує і словосполучення, джерелом якого була усна народна творчість: *Oto nad tobą słońce prawdy świeci, A oraz u deszcz z oczu jego leci* (40).

Помітну групу в поезіях Івана Величковського утворюють фразеологічні одиниці з компонентом *грїх*, які допомагають авторові реалізувати ідею праведного / грішного життя. Поет уживає лексему *грїх* з узагальненим значенням “порушення релігійних норм”, напр.: *Начала, да над страстьми ум мой началствует, наставте тако, да грїх во мнї не царствует* (97); *Исусе, за наш дерзк грїх кресту пригвожденный, на горку смерть желчію со отцом нужденный, Пригвозди ми плоть страхом, не дажд в грїх простерти, да не вкушу горкія з горем адским смерти* (104); *Воистинну тяжек крест, но грїх мой тяжчайший – грїх мой понеси, Христе, мнї дажд крест легчайший* (116). Окремі фразеологізми передають семантику сповіді і прощення, напр.: *Крестителю, сіє всїм показавый явї, дажд ми от грїх изяту быти в агнчей славї* (102); *Исусе, за тридесят сребрников проданный, им же єст искуплен мїр, от тройци созданный; В честь тройци заповїди дажд десят хранити, умом, словом и дїлом: з грїх ся искупити* (102); *К Златоусту брєнными устнами молюся, да от брєнїя моих грїхов избавлюся* (121).

Різні значення репрезентують фразеологічні (у тому числі й мінімальні) одиниці з лексемою *смерть*: “убити, знищити”: *Предасть же отец на смерть чадо: сіє явї отец-варвар не твоєї мечем списа главї* (98); “близький до загибелі, кончини”: *Да без тїх невозможно всяк чтїй тя умерти, молю и аз тя о сей дар при моєї смерти* (98).

Проповідуючи християнське віровчення, Іван Величковський своїми творами популяризував біблійну фразеологію, вплітаючи її в канву поезій та тлумачачи зрозумілою народу мовою, де застерігав читачів від помилки, показуючи, що праведне та грішне існують поруч і що важливо не збитися з правильної дороги, напр.: *Не подобает же ли и тобї страдати по мнї, взирая на мя, труд за труд воздати?* (89); *Се ли долг, а не любов моя, яко суци господь ваш, страдах за вас, вездї власть имуци?* (89); *Вїра без дїл мертва єсть, якоже и тїло не движется без душї. Вїру живить дїло* (90); *Ризу остру от власов велбуждых имївий, пояс тверд от ремєня на чреслїх носивый, Тако зраком велбуда в узкость врат входити, в жизни горней грядущу дажд ми плоть смирити* (101); *Марку лев знаменїє, яко он начал єст гласом в пусти(ы)ни, иже, яко лев, кричал єст* (105); *Бєрвно первїє изми из ока твоєго, таже сучец измєши из ока*

братнєго (106). Біблійну фразеологію використав І. Величковський у вірші до І. Самойловича: *Леч питаю: “Мертвій труп лїтати чи может? а вїра без дїл мертва, як же то возможет?”* (54), сповідуючи ідею, що поруч із вірою мають завжди йти гарні вчинки. Відзначимо, що біблійні фразеологізми у творах поета мають чітко виражений книжний характер, що проявляється насамперед у вживанні лексичних компонентів із яскраво вираженими фонетичними ознаками церковнослов'янізмів, а почасти й старослов'янізмів.

Іван Величковський прагнув задовольнити як релігійні, так і світські запити читачів, розробляючи і суто християнську, і світську тематику, закликав до конкретної реалізації “віри” в “ділах”, причому не тільки в християнських добродійностях, а у й громадсько-політичних та культурно-просвітницьких справах, обстоював – у християнському дусі – ідею рівності всіх людей, напр.: *Тебе, Христе, судію, сїдїаца високо, на страином твоєм судїи узрїть всяко око, И всяк тамо воспрїїмет мзду по своим дїлом, радость ли, печаль вїчну, з душею и тїлом* (112).

Трапляються поодинокі випадки використання поетом фразеологізмів, калькованих із класичних мов. До таких, зокрема, належать структурно-граматична калька з латинської мови *огнем і мечем*, напр.: *Цар сотвори брак, многи на пир зваше, убы(и)вшим рабы, огнем и мечем отмщаше* (109); калька із грецької мови *лицем к лицу*, напр.: *Образ твой оставлей нам нерукотворенный, дажд, да лицем к лицу зрак узрю божественный* (94).

Народнорозмовна стихія була джерелом утворення фразеологізму *совість мучить*. Поетичні твори Івана Величковського засвідчують, що в українській народнорозмовній мові кінця XVII – початку XVIII ст. у цій стійкій одиниці варіювався дієслівний компонент, напр.: *Смерть грозит, неприятель дуиный оскаржаєть, совїсть гризєть, а пекло уста отверзаєть* (89).

Отже, проаналізовані поезії засвідчують, що І. Величковський активно використовував фразеологічне багатство тогочасної української мови – як фразеологізми питомого та біблійного походження, так і народнорозмовні чи кальковані, що дозволило йому реалізувати ідею християнського смирення та праведності людського життя.

Використана література:

1. *Величковський І.* Твори / Вст. ст. С. І. Маслової, В. П. Колосової, В. І. Крєкотня; Підгот. тексту та комент. В. П. Колосової, В. І. Крєкотня; Відп. ред. Л. Є. Махновець. – К.: Наукова думка, 1972. – 191 с.
2. *Крєкотєнь В. І., Микитєсь В. Л., Мишанич О. В.* Література другої половини XVII – XVIII ст. // Історія української літератури: В 2 т. Т. 1: Дожовтєнева література. – К.: Наукова думка, 1987. – С. 95-150.
3. *Грицай М. С., Микитась В. Л., Шолом Ф. Я.* Давня українська література / За ред. проф. М. С. Грицай. – К.: Вища школа, 1978. – 415 с.
4. *Сумцов Н.* Характеристика южно-русской литературы семнадцатого века. – К., 1885. – 18 с.
5. *Чижевський Д.* Поза межами краси (до естетики барокової літератури). – Нью-Йорк, 1952. – 22 с.

Phraseology of poetic works of Ivan Velichkovskogo is considered in the article, attention is accented on the role of writer in mastering a folk natural language of biblical phraseology.

Key words: phraseological unit, biblical phraseology, Ukrainian language 18th century.